

BBC 158: STRAFF I. FINNES DET, OG HVA ER DET I SÅ FALL?

Atferdsanalyse er en unik psykologisk skoleretning. Det mest spesielle er at vi ser på hva folk *gjør*, jada, inkludert hva de tenker og føler (som vi faktisk ofte kan se), og på konkrete grunner til at de gjør som de gjør. Siden 1930-tallet har det etter hvert gitt oss alt fra de enkleste metoder for å behandle de mest avgrensede formene for utfordrende atferd, til samtalebehandling for vanlige psykiske vansker hos intellektuelt normalt fungerende voksne og barn. Det tok imidlertid en del tid før vi kom fram til sistnevnte. Atferdsanalyse hadde nemlig et naturvitenskapelig utgangspunkt: Hva påvirker atferd? For å finne ut av det begynte man å utforske det helt konkret, og fra grunnen av. Mens andre gikk rett på kompleks atferd hos mennesker, begynte atferdsanalytikere med dyr, i laboratorier. Det meste dreide seg om forskjellige, og til dels svært finurlige, måter å arrangere positiv forsterkning på. Siden man i stor grad brukte dyr som «forsøkspersoner», tok man seg imidlertid store friheter når det gjaldt metoder. Rotter ble sulteforet for at forsterkere skulle bli effektive. Man brukte også aversiver for å lære dyr hvordan de kunne unngå dem, for eksempel i en såkalt shuttlebox, og rene straffeprosedyrer, det vil si konsekvenser som direkte skulle redusere forekomst av forutgående atferd. I begge tilfeller ble det ofte brukt strøm, neppe sterkere enn i et strømgjerde, men likevel (selv om Skinner sluttet tidlig med strøm). I det som vi kan kalle atferdsanalysens barndom, ble det faktisk også brukt strøm på mennesker i behandlingsøyemed.

Årkjølen i flott januarskrud, med harespor og greier...

Straff er ikke bare brukt i grunnforskning, men altså også på mennesker. Det er publisert atferdsanalytiske artikler om bruk av for eksempel vannspray i fjeset, blanding med et tøyestykke, fastholding, anstrengende øvelser, å måtte gjøre handlingen om igjen riktig en rekke ganger, reprimander og «time out». Til og med strøm er altså brukt. Rundt 1990 kom

oppfinnelsen SIBIS (Self-Injurious Behavior Inhibiting System), en anordning som personen gikk med, og som automatisk ga elektriske støt hver gang personen selvskadet, men av legale grunner ble den nok aldri tatt i bruk. På samme tid kulminerte debatten i USA om bruk av straff. Debatten ble oppsummert i den redigerte boken *Perspectives on the use of nonaversive and aversive interventions for persons with developmental disabilities*, som kom i 1990. Da hadde nok bruken av straff avtatt lenge, og det har fortsatt. Utviklingen i Norge har vært nokså lik den amerikanske. For eksempel i behandling av utfordrende atferd har det lenge vært uaktuelt å påføre ubehag for å redusere atferd. Så har vi jo Judge Rotenberg Center i Boston, som er et kapittel for seg, og som jeg omtaler i min bok om NAFOs og norsk atferdsanalyses historie.

Straff har vært kontroversielt både som begrep og metode. Det er også skummelt å ta det opp. Snakker vi om det, kan noen fange opp «atferdsanalyse og straff», altså en forbindelse mellom de to. Grunnen til at jeg vil drøfte noe så lite tiltrekkende som straff, er at straff brukes i samfunnet generelt, og mer enn mange tenker på. Også atferdsanalytisk behandling kan inneholde mer straff enn de som har utarbeidet behandlingen, er klar over. At straff brukes ubevisst, kan skyldes at det er uklart hva straff er. Det er derfor verdt å diskutere to spørsmål: Hva er straff, virker straff, og har straff overhodet noen plass i samfunn, oppdragelse og behandling? Det vil jeg ta opp i to BBC-er. I denne tar jeg opp de to første spørsmålene. I den neste BBC-en, 159, tar jeg opp det siste spørsmålet.

En av mine favoritter, John Staddon, engelskmann som gjorde amerikaner av seg. En kunnskapsrik fyr med meninger, og meningers mot.

Først gjelder det altså hva straff er, eller hva det i prinsippet går ut på. I en artikkel om motstandstrening i 2012, skrev jeg følgende: «Innenfor atferdsanalyse er det to hoveddefinisjoner av straff. Den ene er Azrin og Holz' fra 1966 (Matson & DiLorenzo, 1984). Der defineres straff som en prosedyre der (1) visse handlinger har konsekvenser, (2) disse handlingene viser nedgang i forekomst, og (3) nedgangen skyldes forholdet mellom handlingen og konsekvensen, og ikke andre forhold. Definisjonen er vanlig, og brukes av blant annet Catania (1998). Den omfatter også både positiv og negativ straff, det vil si straff som går ut på tap av forsterkere. Den andre hoveddefinisjonen er Skinners (1953), og beskriver tre hovedmåter som straff kan redusere forekomst av handlinger på:

1. Aversive stimuli kan utløse responser som er uforenlige med den straffede handlingen. Et eksempel er å stoppe et barns latter i kirken ved å klype barnet. Klypet kan utløse responser som er uforenlige med latter, og dermed undertrykke latteren (s. 186).

2. Handlinger som tidligere har blitt straffet, blir kilde til betingede aversive stimuli som kan få personen til å vise utforenlig atferd. Et eksempel er et barn som har blitt kløpet for å le,

som er i ferd med å le ved en senere anledning. Barnets egen atferd kan da skape betingede aversive stimuli, som i likhet med mors truende gester skaper motsatte emosjonelle responser (ss. 186–187).

3. Atferd som reduserer betinget aversiv stimulering som kommer fra atferden selv eller fra andre samtidige forhold, forsterkes. Etter å ha blitt straffet, vil personen kanskje gjøre mer enn å la være å vise atferd som har blitt straffet: Personen kan vise motstand hvis han eller hun oppmuntres eller håndledes til å utføre den (ss. 188–189).

Skinner's definisjon er mer detaljert, og sier mer om hvorfor responsraten synker. Den dreier seg også mest om positiv straff, selv om Skinner også var inne på negativ straff (blant annet 1953, s. 185). Ellers er det bare små forskjeller mellom definisjonene: At presentasjon av aversive stimuli fører til unngåelse, er forenlig med Holz & Azrins definisjon. Det samme gjelder Skinner's påpekning av at tendenser til å utføre en tidligere straffet handling kan utløse betingede aversive stimuli som får personen til å vise motstand mot å utføre handlingen. At vi gjør mer av andre handlinger enn den som har blitt straffet, er også nokså logisk: Gjør vi mindre av noe, gjør vi nødvendigvis også mer av noe. Begge definisjonene dreier seg om aversive konsekvenser av atferd, og i begge definisjonene er det de samme hendelsene som fungerer straffende. I sum kan vi si at aversive konsekvenser fører til unngåelse ifølge begge definisjonene.

Motstandstrening: Hva går det ut på, virker det, og er det faglig og etisk forsvarlig?

Børge Holden

Habiliteringstjenesten i Hedmark, og Stavanger kommune

Motstandstrening er en gammel metode, men er lite beskrevet og dokumentert. Denne artikkelen beskriver hva metoden går ut på, og hvilke atferdsprinsipper den bygger på. Et viktig poeng er at motstandsferd i praksis er ulike former for unngåelse, og at metoden i stor grad går ut på å etablere dette gjennom ulike konsekvensstrategier som kan være alt fra svært milde til mer inngripende. Også etiske og lovlige sider ved metoden diskuteres, og hva som kan gjøres for at den kan bli akseptert.

Nøkkelord: Motstandstrening, unngåelse

En snart 12 år gammel artikkel som jeg heller ikke i dag vil anse som helt «borte vekke».

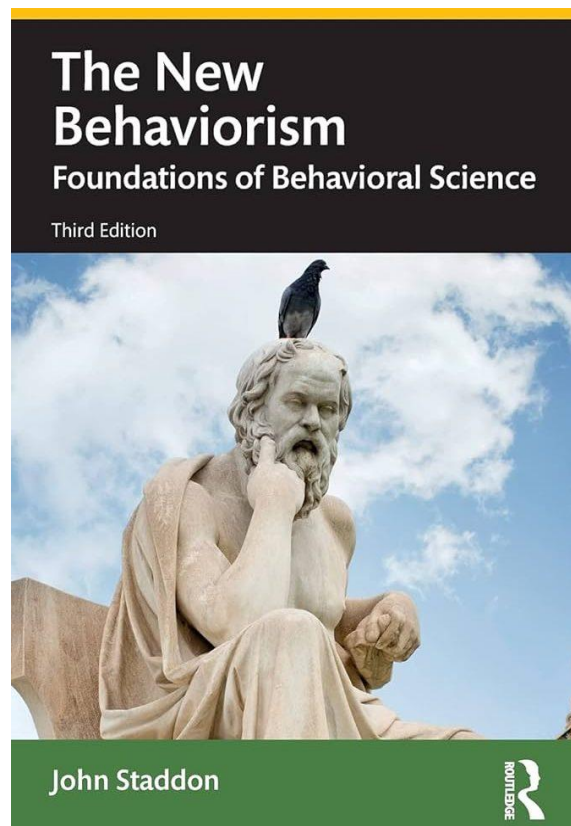
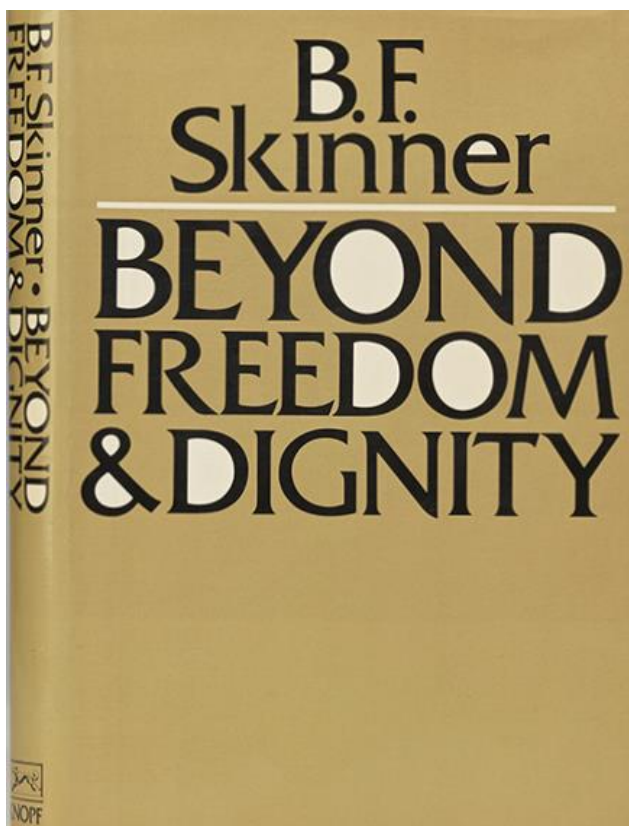
Det er med andre ord enighet om at det finnes prosedyrer som reduserer forekomst av atferd mer eller mindre direkte, uten å «gå veien om» positiv forsterkning. Spørsmålet er om det virker i praksis, utenfor laboratoriene, der det er studert mest, og på dyr. I prinsippet kan også vi, altså mennesker, straffes, i helt naturlige situasjoner. Det skjer på to hovedmåter:

1. «Av» de fysiske omgivelsene, som når vi slår oss eller får andre smerter, eller umiddelbart blir uvel eller syke av konkrete grunner. Når jeg skriver «av», med hermetegn, er det fordi omgivelsene ikke *gjør* noe. Straff er en direkte følge av våre handlinger, som ved automatisk forsterkning, slik at vi kunne ha kalt det 'automatisk straff'.
2. Av de sosiale omgivelsene, altså av andre mennesker, som når vi utsettes for vold, hånes, les av, får sparken, bøtlegges, utestenges sosialt eller «kanselleres», får et strengt blikk, hører et krent eller et hysj og så videre fra store til bittesmå stimuli som få vil tenke på som straff.

At punkt 1 skjer, tviler neppe noen på. Også at de sosiale variantene skjer, er temmelig

opplagt. Det er imidlertid ikke det samme som at de er hensiktsmessige måter å påvirke atferd på. Vår «store far», salig B. F. Skinner, mente nei.

En viktig grunn til at Skinner var imot straff, var at atferd er kontrollert, som han gjerne kalte det, det vil si *til sjuende og sist sterkt påvirket*, av miljøet. Mennesker var derfor ikke ansvarlige for sin atferd, og samfunnet, eller vi alle, hadde derfor plikt til å bruke positiv forsterkning for å kunne påvirke mennesker uten å bruke straff. Det er enkelt sagt hovedpoenget i hans berømte og beryktede bok *Beyond Freedom and Dignity* fra 1971. De som derimot mente at mennesker er autonome, og har «frihet og verdighet», mente også at mennesker er ansvarlige, ifølge Skinner. Dermed mente han at de mente(!) at vi kan «... kreditere personen når den oppfører seg godt for at den skal fortsette med det, men vi bruker uttrykket mest når personen fortjener straff. Vi *holder* personen ansvarlig for sin atferd i den forstand at den kan straffes riktig og rettferdig» (s. 74, i min Pelican-utgave, der sidetall avviker *litt*). En annen grunn til at tilhengerne av «frihet og verdighet» indirekte var ansvarlige for bruk av straff, var at de har så svake alternativer til straff fordi de kan for lite om positiv forsterkning.

Skinner's bok fra 1971 som har mange gode poenger, men også noen litt tvilsomme. Og John Staddons bok der han kritiserer blant annet Skinners oppfatninger om forholdet mellom determinisme og ansvar.

I boken skrev han imidlertid ikke at straff *ikke virker*. Han skrev blant annet at «Naturen ... har skapt mennesker slik at de kan kontrolleres med straff. Folk blir fort gode straffere (om ikke dermed gode kontrollører), mens det er vanskeligere å lære alternativer til straff» (s. 82). Han gikk også gjennom «... effektive måter å unngå straff på» (s. 66). Eksempelene som han ga, virker så hensiktsmessige at de nok var ment som eksempler på alternativ atferd: «Vi kan unngå situasjoner der atferd som kan straffes, trolig vil oppstå» (s. 66). Den med alkoholproblemer kan unngå situasjoner der det er lett å drikke, og en student som distraheres lett, kan lese på et rolig sted. Vi kan unngå straffende sosiale betingelser ved å finne mer tolerante venner. Vi kan «telle til ti», og han nevner flere former for selvkontroll (som han også beskrev i *Science and Human Behavior* i 1953, på s. 227–241), inkludert psykotrop medikasjon. Han mente at slike

måter kan også inngå i miljømessig kontroll, fordi «Alle disse tingene som en person kan gjøre for å redusere faren for å bli straffet, kan også andre gjøre for personen» (s. 67). Gode løsninger kan være at andre ekstingverer for eksempel aggressiv atferd, og atferd som kan bli straffet, kan generelt «... reduseres med kraftig forsterkning av atferd som kan fortrenge den» (s. 68). «Vi prøver å designe en slik verden for dem som ikke selv kan løse problemet med straff, for eksempel spedbarn, utviklingshemmede og psykotiske» (s. 69), og vi bør gjøre det for alle, mente han.

En annen grunn til at han var imot straff, var at straff ikke reduserer tilbøyeligheten til å fortsette med atferden som straffes, og at «Straffet atferd kommer trolig tilbake når den straffende betingelsen er borte» (s. 65). Straff kan også ha mange utilsiktede bivirkninger, som å rette atferden mot noen som ikke kan straffe, eller mot ting, finne grunner til at atferden ikke burde straffes, og ikke minst å unngå straff ved å skjule atferden eller å straffe strafferer. Noen tar tunge medisiner for ikke å vise atferd som straffes, og han er innom de formene for unngåelse som inngår i Freuds forsvarsmekanismer (s. 65–66).

Summa summarum: Straff har effekt på atferd, men kortsiktig, og positiv forsterkning er langt bedre, slik Skinner så det.

Skinner er imidlertid ikke en hellig ku, og det er lov å være uenig med ham. Det er John Staddon, som skriver at «Siden alle vet at noen typer straff virker, er det interessant å vite hvordan Skinner begrunnet sitt standpunkt. Hans argumenter koker ned til tre punkter: Straff er ineffektivt fordi (1) når du slutter å straffe, kommer den straffede atferden tilbake, (2) straff medfører «motangrep», og (3) positiv forsterkning er bedre. La oss se på hver av disse:

Straff er ineffektivt. Vel, nei, det er det ikke. Når vi ser bort fra sunn fornuft, viser laboratoriestudier (som er grunnlaget for Skinners argumenter) at straff (vanligvis et kort elektrisk støt) holder atferd godt nede, så lenge den har en passe styrke og kommer like etter atferden som skal holdes nede. Hvis rotten får et moderat støt når den trykker på spaken, stopper den mer eller mindre umiddelbart å trykke. Hvis støtet er for stort, vil rotten også slutte med mye annet. Hvis støtet er for svakt, vil den fortsette å trykke av og til. Hvis det er akkurat passe, slutter den å trykke, og oppfører seg ellers normalt. Kommer den straffede atferden tilbake når straffen opphører? Det kommer an på prosedyren. En rotte som har erfaring med en unngåelsesprosedyre som kalles støtutsetting, der rotten ikke får støt så lenge den trykker på spaken av og til, kan fortsette å trykke i det uendelige lenge etter at støtmekanismen er frakoblet. I det tilfellet har straff en svært varig effekt.

Straff medfører motangrep. Selvfølgelig, hvis atferd som fører til forsterkere, også fører til straff, vil alle prøve å få forsterkeren uten å få straffen. En illustrasjon i en innføringsbok i psykologi, heter «frokost på sengen». Den viser en rotte i et sjokk–mat–eksperiment som lærte å ligge på ryggen når den trykket på spaken, slik at pelsen isolerte den fra det strømførende gulvet. Skinner har rett i at folk vil prøve å lure straffebetingelser.

Positiv forsterkning er mer effektivt. Ikke sant. Også effektene av positiv forsterkning svekkes når forsterkning opphører, og ingen positiv forsterkningsprosedyre produserer så vedvarende atferdsendring som en sjokkutsettende prosedyre. Også positiv forsterkning «motangrep». Alle studenter som jukser, alle gamblere som endrer oddsene, og alle ranere og tyver viser «motangrep» som vekkes av positive forsterkningskjemaer.

Det er argumenter på begge sider, men den netto konklusjonen må være at den *vitenskapelige* evidensen er ganske nøytral i spørsmålet om belønning og straff. Begge har sine fordeler og ulemper: straff er best til å undertrykke atferd, positiv forsterkning er bedre til å skape atferd; unngåelseskjemaer (straff) skaper vanligvis mer vedvarende atferd, og så videre. Hvis vi skal foretrekke belønning foran straff, må vi gjøre det moralsk, ikke vitenskapelig.»

Det er altså Staddon, en meget lesverdig person som ikke minst har skrevet *The New Behaviorism*, som kom i tredje utgave i 2021, og der han blant annet har noen fine kritiske kommentarer til Skinners resonnementer i *Beyond Freedom and Dignity*. Ovenfor viste Staddon

altså til dyreforsøk, men det var å ta Skinner på ordet, siden det var den eneste empirien Skinner hadde å bygge på. Legg også merke til at Staddon skrev «Siden alle vet at noen typer straff virker». Ja, vi kan faktisk kalle det et aksiom; en læresetning som er like selvfølgelig som at løse gjenstander faller mot bakken, og fortere dess tyngre de er. *Alle* har erfart å slutte med handlinger som har visse ubehagelige konsekvenser. *Alle* har til og med erfart at én erfaring er nok.

Mange av de uheldige sidene ved straff er ikke unike for straff. Straff kan ha kortvarig effekt, men det kan også mye annet ha. Ingen blir kvitt utfordrende atferd for godt med å følge en atferdsavtale en gang, eller epilepsi med å ta en epilepsimedisin en gang. Men folk kan jo også bruke den samme makten for å få folk til å gi fra seg forsterkere?

Men det er altså ikke det samme som at straff bør brukes. Derfor kommer jeg tilbake til når og hvordan det kan brukes, og når det neppe kan anbefales.

Ellers arrangerer lokallaget heldagsseminar 15. mars på Sander samfunnshus i Sør-Odal. Tittelen er ikke helt klar, men det blir om å finne årsaker til utfordrende atferd for dermed å kunne utforme behandling som tar utgangspunkt i årsaker til atferden. Det er viktig for å unngå å bruke straff! Følg med på annonsering! Det er billig å delta, men i disse tider kan likevel et tips være nyttig: Spar inn på seminaravgiften ved å ta en harrytur til Sverige! Jeg vil foreslå for lokallaget at vi skal begynne med to typer påmelding: Vanlig deltaking, og deltaking pluss busstur til Sverige for 100 kroner ekstra! Det spørres om jeg får gjennomslag. Vi ses uansett, i alle fall på den norske siden av grensen.

18. januar 2024

Børge Holden

Grytsetra, også den i flott januarkledning.